

5. Filosofia artei în Evul Mediu creștin

Profesor: Constantin Aslam

Asistent: Cornel-Florin Moraru

@UNArte din București, 2017

Trăsături fundamentale ale *Weltanschauung*-ului medieval

- Evul Mediu este perioada din istoria universală cuprinsă între căderea Imperiului Roman de Apus (sec. V d. Hr.) și apariția reformelor renascentiste italiene (sec. XIV).
- Trăsătura de bază a Evului Mediu european este *adeziunea aproape exclusivă la religia și spiritualitatea creștină*.
- În Evul Mediu, toate științele și artele au fost impregnate cu elemente de credință creștină, fapt ce a dus la o subordonare a lor față de religie.
- Deși este adesea văzută ca o *perioadă întunecată* în istoria omenirii, Evul mediu nu este lipsit de importante inovații filosofice, atât în ceea ce privește filosofia artei, cât și în ceea ce privește hermeneutica biblică și logica.

Trăsături fundamentale ale *Weltanschauung*-ului medieval (II)

- Un rol central în gândirea medievală l-a jucat **credința** într-o „lume de dincolo”, care se dezvăluie în lumea cotidiană și care ascunde semne ale **Voinței Divine**.
- **Credința**, virtutea cardinală a creștinismului, a construit o *realitate duală*, cu o latură văzută și una nevăzută sau spirituală.
- Dintre aceste două aspecte ale realității, *realitatea spirituală* a dobândit **întâietate** în preocupările creștinilor, fiind cea considerată adevărată și eternă.

În ceea ce privește arta medievală, influența creștinismului și a credinței într-o lume spirituală aflată dincolo de aparențele lumii cotidiene a constituit elementul definitoriu al efortului creator.

Rolul simbolului în *Weltanschauung*-ul medieval

- Întrucât în lumea văzută se făcea manifestă „lumea de dincolo” prin semne, realitatea concretă dobândește o *semnificație simbolică*.

Lucrurile nu au doar o semnificație proprie, ci ele trimit mereu către lumea de Dincolo și către voința Divină. Întreaga realitate este supra-saturată cu sensuri sacre.

- În această lume, arta a dobândit, în mod firesc, o accentuată latură simbolică.
- Simbolismul *Weltanschauung*-ului medieval, precum și rigorile dogmei creștine, au dus încetul cu încetul la constituirea unui *canon strict* al artei care nu avea alt rol decât acela de a menține funcția simbolic-spirituală a artei în conformitate cu dogma creștină.

Felul de a fi al simbolului

- Conform etimologiei sale grecești, simbolul (*gr. σύμβολον, symbolon*) este o **aruncare împreună a două elemente complementare**.
- Inițial, simbolurile erau niște *semne de recunoaștere*, folosite pentru a dovedi apartenența la un grup sau la o familie.
 - *Ex. O simplă formă de lut, ruptă în două, putea servi drept semn de recunoaștere între vechi prieteni și o garanție că, oricine se prezenta cu jumătatea complementară a formei de lut, putea fi considerat „de încredere”.*
- Sensul antic al simbolului implica și o *reconciliere* între două părți care, de altfel, erau complementare și se excludeau reciproc.

În context creștin, *simbolul* era forma de reconciliere între lumea de aici și cea de Dincolo.

Cele două Evuri Medii

- Deși principalele trăsături ale *Weltanschauung*-ului medieval au rămas constante de-a lungul întregului Ev Mediu, lor li s-au adăugat alte trăsături secundare care ne legitimează să vorbim despre două Evuri Medii diferite din punct de vedere cultural și al viziunii despre lume.
 - 1) Evul Mediu Apusean – *viziunea despre lume, cultură și artă dezvoltată în teritoriile fostului Imperiu Roman de Apus.*
 - 2) Evul Mediu Bizantin – *viziunea despre lume, cultură și artă dezvoltată în teritoriile Imperiului Roman de Răsărit.*

Principalele diferențe dintre cele Evuri Medii constau, în special, din elementele de dogmatică creștină care rostuiesc raportarea omului la Dumnezeu și la semenii în genere.

Evul Mediu Bizantin

- Creștinismul a devenit religie oficială a Imperiului Roman în anul 380, după ce fusese tolerat încă din anul 313 (prin *Edictul de la Milano*).
- După căderea Imperiului Roman de Apus, în anul 476, Imperiul Roman de Răsărit, cu capitala la Bizantium (oraș redenumit ulterior Constantinopol, actualul Istanbul), a rămas singurul moștenitor al culturii clasice și continuator al Romei.

Trăsătura fundamentală a lumii bizantine este impregnarea structurilor administrative și culturale romane cu puternice elemente de creștinism și cu un rol accentuat acordat Bisericii.

- *Cel mai bun exemplu al acestei situații este dat chiar de Împăratul Teodosie I, ultimul împărat care avea să conducă peste ambele părți ale Imperiului și cel care a făcut creștinismul religia oficială a Bizanțului, care, chiar și după ce a fost creștinat, și-a păstrat titlul roman de pontifex maximus.*

Filosofia în Imperiul Bizantin

- Dintre filosofii Antichității, cel mai studiat în Imperiul Bizantin a fost Platon.
- Prin intermediul Părinților Bisericii și a scrierilor lor, întreaga dogmatică creștină bizantină a ajuns să fie impregnată de terminologia filosofică și de elemente puternice de platonism.
- În ceea ce privește arta, platonismul inherent gândului bizantin a readus în discuție, într-un context religios de această dată, distincția dintre „imitația bună” și „imitația rea” sau dintre „arta bună” și „arta rea”.

Pe temelia acestor dezbateri despre statutul imaginii și simbolismul său religios avea să se întemeieze întregul *canon artistic* bizantin, ce poate fi văzut și în zilele noastre în bisericile ortodoxe.

Arta bizantină ca φάρμακον

- Distincția făcută în Evul Mediu între *arta sacră* și *arta profană* ne permite să vorbim despre caracterul de φάρμακον al acesteia.
- **Arta sacră** = arta „bună”, cu semnificație teologică și folosită în scopuri rituale, care ajută credinciosul în evoluția sa spirituală.
- **Arta profană** = arta „rea”, gândită ca ispită pentru simțuri și sursă de plăcere, care zădărnicește eforturile spirituale ale omului

Întrucât are un caracter ambiguu, putând fi atât medicament, cât și otravă pentru suflet, arta medievală este văzută atât ca o cale de apropiere față de Dumnezeu, cât și o cale de îndepărtare de el
=> Caracter seducător

Canon și simbolism în Bizanț

- **Arta creștină**, fiind prin excelență simbolică, își propune să efectueze la nivel vizual legătura dintre *lumea de aici* și *lumea de Dincolo*, motiv pentru care ea se sprijină pe un set de reguli menite să-i asigure caracterul de simbol.
- Simbolismul *Weltanschauung*-ului medieval are ca urmare în domeniul artei apariția unui *canon artistic riguros*.

Canon (gr. **κανών**, *kanōn*) = set de reguli care asigură „corectitudinea” artei din perspectiva gândirii teologico-filosofice creștine.

- Canonul asigură semnificația teologică a artei medievale și desparte *arta sacră* de cea *profană*.

Războiul icoanelor și statutul artei în Evul Mediu

- Influența ambivalentă pe care arta o putea avea asupra sufletului credinciosului și statutul ambiguu al operei de artă ca $\varphi\acute{\alpha}\rho\mu\alpha\kappa\omicron\nu$ au dat naștere așa numitului „Război al icoanelor”.

Conflictul iconoclast este cel mai mare conflict din istorie produs de o dezbatere de filosofia artei.

- Această dezbatere a apărut în timpul domniei lui Leon al III-lea (717-741) și a fost prilejuit de interpretarea ca semn divin a unui tsunami care a omorât mii de oameni și a destabilizat economic întregul Imperiu Bizantin.
- **Miza filosofică** a Războiului Icoanelor privește determinarea legitimității reprezentărilor iconografice ca obiecte de cult și adorație.

Războiul icoanelor și statutul artei în Evul Mediu (II)

- Războiul icoanelor a polarizat întreaga societate bizantină în două tabere principale care urmau logici teologice diferite:
 - 1) Iconoclastii – cei care militau distrugerea tuturor icoanelor
 - 2) Iconodulii – cei care susțineau tradiția iconografică și doreau păstrarea icoanelor ca obiecte de cult.
- Tabăra iconoclastă își motiva poziția prin argumente provenite în special din Vechiul Testament făcând adesea trimitere la cea de-a poruncă a Decalogului, care interzice facerea oricărei imagini (gr. εἶδωλον, *eidolon*) în vederea închinării la ea.
- Tabăra iconodulă își motiva poziția prin argumente provenite în special din Noul Testament

Războiul icoanelor și statutul artei în Evul Mediu (III)

- Iconoclasmul a reușit să fie impus cu forța în Imperiul Bizantin în două rânduri:
 - Între anii 730 și 787
 - Între anii 814 și 842
- După ultima perioadă iconoclastă, cultul icoanelor a fost instaurat definitiv de către iconoduli, având ca urmare persistența istorică a acestui cult până în zilele noastre.

Disputele privitoare la icoane au afectat doar creștinismul răsăritean, cel occidental neavând un astfel de conflict.

- Motivele acestei stări de fapt sunt multiple și țin de diferențele de mentalitate și de interpretare a textului biblic manifeste între cele Apus și Răsărit.

Evul Mediu Apusean

- În teritoriile fostului Imperiu Roman de Apus, invaziile barbare au șters urmele culturii antice, motiv pentru care **mărturiile din secolele ce au urmat căderii Imperiului sunt fragmentare și nesigure.**
- Singura instituție care a lucrat pentru a păstra măcar fragmentar cultura antică a fost **Biserica Catolică.**
- Timp de sute de ani, firul continuității culturale a Europei s-a păstrat doar prin eforturile scribilor din mănăstiri și, ulterior, prin Universitățile înființate pe lângă aceste mănăstiri.
- Organizarea politică și socială decentralizată a făcut ca **Biserica să fie singura instituție de coeziune și stabilitate între diversele state medievale apusene.**

Filosofia artei în Apus – trăsături generale

- Una dintre principalele trăsături ale gândirii apusene despre artă este efortul de a gândi arta și actul creator în conformitate cu *învățătura biblică* și pornind în special de la *gândirea aristotelică*.
- Efortul de traducere a bibliei și a textelor clasice grecești în latină a dus la formarea unui vocabular filosofic și teologic latin în care se regăsesc principalele concepte ale filosofiei artei din Antichitate (*ex.* armonie, proporție, imitație etc.)
- Omul este definit ca *creatură ce-și poate asuma statutul de creator*. Astfel, arta a ajuns să fie privită ca efort ascetic de imitare a Divinității.
- Actul creator devine manifestarea asemănării omului cu Dumnezeu și, totodată, dovada puterilor creatoare reduse ale omului.

Augustin din Hippona și arta ca vestigiu al rațiunii în lucruri

- Augustin din Hippona (354 – 430) este unul dintre primii gânditori apuseni care s-au aplecat asupra creștinismului cu instrumentele filosofiei clasice.
- Având o educație clasică bogată, Augustin s-a folosit de teoriile antice despre artă (teoria imitației, Marea teorie a frumosului etc.), dar a elaborat și o teorie proprie a artei ca *vestigiu al rațiunii în lucruri*.
- Procesul de creație (fie ea umană sau divină) este gândit ca o emanație a rațiunii care porcede dinspre creator spre lucrul creat.

Frumosul, gândit ca armonie, este relație de conformitate care apare între lucrul creat și rațiunea pentru care a fost creat.

Toma din Aquino și cele două tipuri de creație

- Toma din Aquino (1225 –1274) este cel mai important filosof al Evului Mediu târziu.
- El a efectuat o impresionantă sinteză a tuturor problemelor filosofico-teologice ale vremii sale și le-a tratat sistematic în lucrarea sa (rămasă neterminată), *Summa Theologica*.
- Problema centrală asupra căreia s-a aplecat Toma din Aquino a fost aceea a *diferenței dintre creația umană și creația divină*.
- Încă de la începutul Evului Mediu, această distincție a fost făcută, însă ea era mai degrabă una cantitativă decât una calitativă: **puterile creatoare ale omului erau văzute ca fiind „mai restrânse” decât ale Divinității.**

Principalul merit al lui Toma din Aquino a fost acela de a gândi diferența *calitativă* dintre cele două tipuri de creație

Toma din Aquino și cele două tipuri de creație (II)

- Creația divină = producerea întregii ființe de către cauza universală a tuturor ființărilor, care este Dumnezeu
- Creația umană = producerea unei ființări în conformitate cu o idee

Este numită și „creație pasivă” deoarece omul nu creează propriu-zis nimic. El are esența lucrurilor, precum și materia creată de Dumnezeu, iar procesul de creație este doar o *reformare a materiei*.

Creația divină este „creația primă” deoarece ea asigură posibilitatea creației umane.

Concluzii finale

- Reflecția medievală despre artă se caracterizează prin următoarele trăsături principale:
 - 1) Caracterul religios
 - 2) Caracterul simbolic
- Deși Evul Mediu a folosit în mare teoriile despre statutul ontologic al operei de artă și a actului creator din Antichitate, acestea au fost restructurate astfel încât să corespundă rigorilor dogmei creștine.
- *Principala schimbare de paradigmă adusă de creștinism a privit procesul de creație și diferențele dintre creația umană și cea divină.*